

Lietuvos meno kūrėjų asociacija

Katedros durų mįslė

2011-11-01

ŽURNALAS: NAUJASIS ŽIDINYS - AIDAI

TEMA: Istorija

POTEMĖ: Senoji Lietuva

AUTORIUS: Kazys Almenas

DATA: 2011-11

Katedros durų mįslė

Kazys Almenas

Mįslės mus intriguoja. Žmogus – smalsus sutvėrimas, ir gerai, kad taip. Neperdedant galima teigti, jog mįslių įminimas yra varomoji mokslo pažangos motyvacija. Mus supantis pasaulis mįslių pateikia daug ir įvairiausių. Jas galima padalyti į dvi kategorijas: „tikrąsias“ ir „tariamąsias“. „Tariamąsios“ mįslės turi atsakymus. Vieni tuos atsakymus žino, o kiti ne. Visuomenėje tokios mįslės sužadina didesnę intriga negu „tikrosios“. Tokios yra folklorinės mįslės, detektyvinių knygų mįslės, kryžiažodžiai, TV konkursuose užduodami klausimai ir daugelis kitų. Jų populiarumas nesunkiai suprantamas: mįslę užminus atsiranda smalsumo skatinama įtampa, o ją įminus įtampą pakeičia pasitenkinimas. Su „tikrosiomis“ mįslėmis kitaip. Mūsų aplinkoje jų taip pat daug, bet jos ne tokios populiarios, nes iš anksto žinai, jog atsakymo į jas nėra, – galima patikslinti, „kol kas nėra“, tačiau daugumai tai menka paguoda, nes norime atsakymo.

Mįslė, kurią čia pristatysiu, patenka kažin kur tarp šių dviejų kategorijų. Tikslaus, galutinio atsakymo, kurį visi autoritetai pripažintų, išties nėra, tačiau yra visa eilė galimų atsakymų. Vieni jų mažiau, kiti daugiau tikėtini.

Ar sunki ši mįslė?

Mįslės galima taip pat skirstyti į lengvas ir sunkias. Be jokios abejonės, ši mįslė ne tik metaforinė, bet ir svariai realia prasme priklauso „sunkiųjų“ kategorijai. Tuo galima įsitikinti pažvelgus į iliustraciją Nr. 1, kuriame pavaizduotas mįslės materialus šikūnijimas. Tai romaniško stiliaus katedros durys, nulietos 1152-1154 m. Magdeburge. Jas užsakė fondatoriai Plocko vysk. Aleksandras iš Malonne ir Magdeburgo vysk. Petras Wichmanas iš Seeburgo. Durys buvo skirtos tuo metu Plocke statytai romaniško stiliaus katedrai, jas projektavo ir liejo meistras Riquinas su

pameistrių Waismuthu. Visa tai galima sužinoti iš pačių durų. Paneliuose atvaizduoti ne tik bibliniai vaizdai, bet ir abu fundatoriai, liejimo metai, paminėtas Plockas, kuriam durys skirtos, ir netgi atvaizduoti (kukliai, mažu formatu) duris gaminęs meistras ir jo padėjėjas.

Tariu, jog skaitytojui kyla klausimas – jei viskas taip aišku, tai kur mįslė?

Mįslės artimos ir tolimos

Pasitelkiant nuotolio matą, ši mįslė patenka į tolimųjų kategoriją (plg. il. Nr. 2). Mįslės esmė ta, kad šios unikalios durys šiuo metu esti Šv. Sofijos sobore Didžiajame Naugarde, apie 1000 km nuo Plocko. Kaip jos ten atsidūrė ir kiek šimtmečių jos ten jau yra? Atsako bergdžiai ieškotume senuose inventoriuose, sąskaitų nuorašuose ar kronikose. Jau ieškota labai nuodugniai, bet nei skiautelės popieriaus, pergamento ar beržo tošies (visgi Didysis Naugardas!) nerasta. Durys yra Didžiojo Naugardo sobore ir tiek, o kad tai išties Plocko katedros durys, dar 1823 m. atpažino ir viešumai aprašė vokiečių meno žinovas Friedrichas Adelungas. Spėlionių, kaip jos ten pateko, netrūko, darytos įvairios prielaidos, siūlytos įvairiausios hipotezės, viena jų – ir Vilniaus universiteto profesorius, Rusų kapinėse palaidoto Joachimo Lelevelio.

Stebėtina, o gal ir ne, kad per 140 metų (iki 1970 m.) besikeičiančios Rusijos valdžios nenorėjo pripažinti, jog tai Plocko katedros durys. Vis dėlto kažką joms aiškinti reikėjo, tad buvo siūlomos dvi galimos teorijos, abi susijusios su užkariavimu. Viena – kad tai po Čerkasono užkariavimo atsivežtos durys, antra – kad jos atvežtos iš pirmosios Švedijos sostinės Sigtunos, kai neva Didžiajam Naugardui pavaldūs kuršiai jas iš ten pagrobė. Sigtunos „teorija“ buvo populiareesnė – sovietų laikų turistiniuose vadovuose jos vadinamos „Sigtunos durimis“. Pagaliau, jau Brežnevo laikais, tuometinės „Liaudies Lenkijos“ mokslininkams per Maskvoje surengtą archeologų konferenciją pavyko ne tik kolegas archeologus, bet ir jų partinę vadovybę įtikinti, kad tai Plocko katedros durys. Buvo pasitelkti argumentai, kuriuos viešame forume netgi Partijos nariams buvo sunku paneigti – „Štai, žiūrėkite, čia atvaizduotas fundatorius vyskupas Aleksandras iš Malonne, jis įvardytas lotyniškais rašmenimis. Tiesa, šalia įgraviruotas įrašas ir senoviškąja kirilica, bet tai atlikta vėliau, ir, kaip matote, atlikta gana nevykusiai“ (il. Nr. 3)

Ar šito sugėdinta, ar nusprendusi, kad mokslininkams ateistams nesą ko ginti kadaise religinių nesusipratėlių pridarytų klaidų, Partijos vadovybė sutiko pripažinti, jog tai, ko gero, Plocko katedros durys. Užtruko dar dešimt metų, kol pagaliau Plocko vyskupijai buvo leista padaryti durų kopiją. Naujai iš bronzos nulieta tiksli durų kopija nuo 1982 m. vėl saugo pagrindinį įėjimą į Plocko katedrą. Durys pakabintos ant tų pačių vyrių, nuo kurių kadaise nukėlė originalą. Taigi dabar pasaulyje esama dviejų bronzinių Plocko katedros durų: kopija – Plocko katedroje, o gerokai pajuodęs (visgi tiek šimtmečių!) originalas – Šv. Sofijos sobore, Didžiajame Naugarde.

Abejonių, kad tai Plocko durys, nebeliko. Jų vietą užėmė trijų dalių mįslė – *kada, kodėl ir kaip* jos ten pateko?

Pradėsime su lengviausiai įmintina mįslės dalimi – kada?

Cituoju Ryszardą Knapińskį: „Labiausiai tikėtina, kad duris 1262 m. pagrobė lietuviai

kartu su prūsais“¹. Tai citata iš Plocko katedros durims skirtos Knapińskio daktaro disertacijos, kuriai jis skyrė penkis metus ir jų eigoje apžvelgė šia tema prieinamą literatūrą (literatūros sąrašė 158 pozicijos). Ilgalaikes pastangas gerbiu, jos išvadoms suteikia solidumo, tačiau, jei atvirai, – cituoju dėl to, kad ši išvada sutampa su manąja. Prieš apsilankydamas Plocke, kur knygyne radau išspausdintą Knapińskio disertaciją, jau buvau priėjęs prie išvados, kad tikėtiniausias atsakymas į klausimą „kada?“ yra būtent 1262-ieji. Galima atsakyti netgi tiksliau – tų metų balandis. Priminsiu – jokie konkretaus įrodymo, užuominos istoriniame dokumente, kad tai įvyko būtent tada, nerasta. Jokio popieriuko nėra, yra tik faktas – iš Plocko katedros pradingo dvi tonas sveriančios durys. Pačioje durų bronzoje įlietas teiginys, kad XII a. jos buvo Plocko katedroje, XII a. sudarytame inventoriuje jų ten nebėra, o XIX a. pradžioje Adelungas jas atpažįsta Didžiajame Naugarde. Kodėl Knapińskis ir Almenas (galėčiau paminėti eilę kitų) sutinka, kad labiausiai tikėtina, jog jos iš Plocko pradingo būtent 1262-aisiais? Šiame rašinyje ir bandysiu pristatyti labiausiai tikėtinus atsakymus į šį bei kitus išvardytus klausimus.

Kertinė sąvoka šiame rašinyje yra „labiausiai tikėtina“. Perspėju: negalime vertinti, kas daugiau, o kas mažiau tikėtina, pasitelkdami mūsų dienų sąvokas. Teks bandyti įsijausti į anų laikų žmonių padėtį. Tam reikia bendros duomenų bazės. Skaitytojai, kurie yra susipažinę su XIII a. vidurio Lietuvos istorija, du kitus skyrelius gali praleisti.

Trumpa tuometinių įvykių apžvalga

Permainingoje Lietuvos istorijoje kažin ar rasis permainingesnis penkmetis už 1260–1265 m. Apžvelkime punktyriškai:

1260 m. liepą žemaičiai sutriuškina Livonijos ordino kariuomenę prie Durbės. Beje, Livonijos ordinas – Mindaugo sąjungininkai. Karūną Mindaugas gavo jų tarpininkavimu, už tai Ordinui užrašė Žemaitiją. Bet žemaičių neatsiklausta: šie ne ginasi, o puola. Įsiveržia į Ordino valdomą Kuršą, 1259 m. laimi mūšį prie Skuodo, kitais metais sutriuškina Ordino pajėgas prie Durbės. Žūva Ordino magistras ir maršalas, su kariuomenės daliniu atvykęs Švedijos karalaitis Karolis, iš viso apie 150 Ordino riterių. Palyginimui: Rusijos istoriografijoje išgarsintame „Ledo mūšyje“ žuvo 18 riterių, Žalgirio mūšyje – apie 250. Šio mūšio pasekmės pakeitė regiono istoriją. Tais pačiais metais prasidėjo Didysis prūsų sukilimas.

1261 m. – Mindaugas priverstas atsisakyti krikščionybės. Prūsijoje plinta sukilimas.

1262 m. – Lietuva surengia didelį antpuolį į Ordino sąjungininkę Mazoviją. Nusiaubiama visa Mazovija ir Kulmas. Be kitų pilių, užimamas ir Plockas. Suimamas, po to nukirsdinamas Mazovijos valdovas Siemovitas.

1263 m. – Mindaugo apoteozė jo neišgelbsti. Treniotos ir Daumanto sąmoksle jis nužudomas su visa šeima. Treniota tampa didžiuoju kunigaikščiu. Jo pastangomis nužudomas Mindaugo vasalas, Polocko kunigaikštis Tautvilas.

1264 m. – Mindaugo sūnus Vaišelga pradeda keršto žygį už tėvo nužudymą. Jo sąjungininkai nužudo Treniotą.

1265 m. – Nalšios kunigaikštis Daumantas priverstas pasitraukti į Pskovą. Pasitraukia

ir buvę Treniotos sąjungininkai.

Istoriniai asmenys, galėję būti susiję su durų mįsle

Mindaugas: apie jį informacijos pakanka, tad jos čia nekartosiu.

Treniota: Mindaugo seserėnas. Gabus karvedys. Mindaugo aplinkai apsikrikštijus, laikėsi senojo tikėjimo, užtat įgijo pasitikėjimą Žemaitijoje. Po Durbės mūšio patarė (gal tiksliau būtų sakyti „privertė“?) Mindaugui atsisakyti krikščionybės ir sąjungos su Ordinu. Jo iniciatyva suruoštas antpuolis 1262 m. prieš Ordino sąjungininkę Mazoviją. Gal pats jame dalyvavo.

Tautvilas: Mindaugo broliėnas. 1248 m. Mindaugas atima jo tėvoniją, kartu su broliu Edivydu, dėde Vykintu jį pasiunčia kariauti į rusų žemes. 1249 m. Mindaugo persekiojamas glaudžiasi pas sesers vyrą Danilą Voluinėje. 1250 m. dalyvauja su Voluine ir jotvingiais kare prieš Mindaugą, apsikrikštija Rygoje, tikėdamasis Ordino pagalbos. Tai paskatina Mindaugą pačiam ieškoti sąjungos su Ordinu. Mindaugui pasiseka, tačiau už paramą ir karūną užrašo Žemaitiją ir kitas žemes. Mindaugui laimėjus, Tautvilas su juo taikosi, paskiriamas valdyti Polocką.

Vaišelga: vyriausias Mindaugo sūnus. Mindaugo paveldimosios dinastijos viltis, jam paskiriama valdyti kertinę Naugarduko tvirtovę. Tačiau Dievo keliai nežinomi. Naugarduke Vaišelga susipažįsta su Kristaus mokymu, ten priima Bizantijos graikų apeigų krikštą, atsisako valdžios. 1257 m. įkūrė Laurušavo vienuolyną prie Nemuno. Po Mindaugo ir jo sūnų nužudymo, 1263 m. pabėga į Pinską, kuri valdo Tautvilo sūnus Konstantinas, ten surenka kariuomenę, 1264 m., pasitelkęs Voluinės Švarno (jo svainio) pagalbą žygiuoja į Lietuvą keršyti Daumantui ir Treniotai už tėvo nužudymą. Užima abu opozicijos centrus Nalšią ir Deltuvą.

Daumantas: iki 1265 m. Nalšios, nuo 1266 m. – Pskovo kunigaikštis. Jo ir Mindaugo pirmosios žmonos – seserys. Anot tų laikų kronininkų, Mindaugo žmonai mirus, jis pasilaiko į laidotuves atvykusią Daumanto žmoną. Pasekmės dramatiškos, Daumantas sudaro su Treniota sąmokslą, Mindaugas ir šeima nužudomi. Kai Nalšią užima keršijančio Vaišgelgos kariauna, Daumantas su savo kariais pasitraukia į Pskovą. Ten pasikrikštija Timotiejumi, tampa ilgalaičiu Pskovo valdovu. Jo vardu pavadinta dalis Pskovo senamiesčio. Po mirties paskelbtas šventuoju.

Alminas, Algminas, Almenas: visi iki šiol čia išvardytieji yra kažkurios eilės giminės. Tai iliustruoja, kad XIII a. viduryje Lietuvos karinis elitas jau buvo susiklostęs, giminiuodavosi ir kovodavo tarpusavyje. Almenas į tą sąrašą neįsirikiuoja. Jį žemaičiai išrenka savo karo vadu 1255 m. Jis pakeičia žemaičių gynybinę taktiką į puolamąją. Įsiveržia į Ordino valdomą Kuršą, vadovauja žemaičiams Skuodo mūšyje ir lemingame, tuometinį jėgų santykį pakeitusiame Durbės mūšyje.

Charitina Lietuvaitė: tai mįslingiausia šio sąrašo asmenybė. Ją lietuviams iš užmaršties iškelia Algimantas Bučys². Tačiau Stačiatikių Bažnyčios ji neužmiršta. Tereikia į Google įvesti „Charitina of Lithuania“, ir gausime virš dešimties atsiliepimų. Trumpoje hagiografijoje ji vadinama „kilmingąja iš Lietuvos“. Kaip ir Daumantas, ji priklausė Mindaugo laikų politinės emigracijos kartai. Iš Polocko pasitraukė į Didįjį Naugardą, ten įstojo į vienuolyną, vėliau tapo jo abatė. Palaidota 1281 m. Šv. Petro ir Povilo

cerkvėje, Didžiajame Naugarde. Netrukus po mirties paskelbta šventąja.

Siemovitas I: tuometinis Mazovijos valdovas. Jo tėvas Konradas I pasikvietė Vokiečių ordiną ir leido jiems Kulme įsitvirtinti. Siemovitas tęsė tėvo politiką, buvo Ordino sąjungininkas, su Ordino parama kariavo prieš prūsus, ypač teriojo jotvingius, užėmė jų žemes. Tad Lietuvos antpuoliai į Mazoviją buvo sudėtinė karo su Ordinu dalis. Per 1262 m. antpuolį Siemovitas kartu su sūnumi patenka į nelaisvę. Tų laikų kontekste jo likimas netipiškas, buvo įprasta, kad nelaisvėn patekę kilmingieji, ypač valdovai, buvo laikomi išpirkai, bet Siemovitas buvo nukirsdintas.

Mįslingiausias durų mįslės klausimas: kodėl duris išgabeno sveikas?

Pateiktos informacijos pakanka atsakyti į klausimą „kada?“ Tikėtina, kad katedros durys buvo išgabentos 1262 m. Tada lietuvių kariauna užėmė Plocką, tada buvo nukirsdintas Mazovijos valdovas Siemovitas. Gabenti dvi tonas svorio tų laikų keliais reikia nemažai laiko. Po antuoplio 1262 m. persekiojimas negrėsė, laiko pakako. Durys šiuo metu iš tiesų yra Didžiajame Naugarde, išvada – tuo buvo pasinaudota. Tačiau tai neatsako į klausimą „kodėl?“

Kodėl Plocką užėmusios kariaunos vadai nenuėjo lengviausiu keliu, nesuskaldė durų, nepasidalijo vertingos bronzos, o nusprendė katedros duris išgabenti sveikas? Toks sprendimas pridarė papildomų problemų, apsunkino atsitraukimą, komplikavo grobio dalybas. Pirma išvada: reikėjo svarių priežasčių taip nuspręsti. Antra: taip nuspręsti reikėjo staigiai, būtent tada, kai Plockas užimtas. Trečia: nors per 1262 m. antpuolį laikas nespaudė, tačiau jo vis tiek nebuvo marios; tikėtina, kad ne daugiau negu kelios dienos.

Puldamas tokį miestą kaip tuometinis Plockas, nežinai, ar pasiseks jį užimti. Plocke – Mazovijos valdovo pilis, svarbiausioji krašto katedra (il. Nr. 4a). Nors tuomet Siemovitas buvo išvykęs (į nelaisvę jis pateko Jazdove), bet likęs pilies sargybos dalinys, miestiečiai tais laikais – ginkluoti, kiekvienai amatininkų gildijai paskirta gynybinių sienų atkarpa. Plockas ne kartą pultas anksčiau, tad vietiniai turi gynybinės patirties. Galime neabejoti, kad kova vyksta nelengva, jos metu kariaunos vadams tikrai ne kažkokios katedros durys galvoje. Galop gal po kelintos dienos pakartotinių pastangų užpuolimas pasiseka. Silpnesniame ruože pralaužiama gynyba, kariauna urmu įsibrauna į miestą. Kol paskiri būriai dorojasi su gynybos likučiais, apsaugos lydimi vadai pasiekia miesto centrą.

Bandykime bent apytikriai įsijausti į jų padėtį. Aną laikotarpį ir vaizduotėje atkurti sunku, tačiau geografinę padėtį, bent apytikriai, galima. Tereikia nuvykti į Plocką ir atsistoti atitinkamoje vietoje (žr. il. Nr. 4b). Apsižvalgykime – priekyje katedros frontonas, už nugaros Mazovijos valdovų pilis, dešinėje, už kokių 50 metrų, skardis leidžiasi žemyn iki Vyslos. Tai raktinė Plocko vieta. Iš jos galima apžvelgti miestą ir jo prieigas iš upės pusės, labai tikėtina, kad aprimus kovų veiksmams kariaunos vadas būtent iš ten ir bandė apžvelgti padėtį bei nuspręsti, ką būtina daryti toliau. Suprantama, per 7 su viršum šimtmečių abiejų pagrindinių objektų, katedros ir pilies, išorinis vaizdas pasikeitė. Tuometinės romaniško stiliaus Plocko katedros išorėje dabar galima matyti perstatymų paliktus Gotikos ir Baroko bruožus, tačiau katedros dydis, jos išplanavimas liko panašūs: įėjęs į vidų atpažinti romaniško stiliaus tankiai

sustatytas kolonas, jas jungiančias apvalias arkas. Už nugaros plytinti valdovo pilis per šimtmečius pasikeitė kur kas daugiau – ji perstatyta į rezidencinius rūmus, o tais laikais tai buvo pylimais apsupta gynybinė pilis, pastatai jos viduje mediniai; jei norime priartėti prie tuometinės realybės, galime įsivaizduoti, kad dalis jų dega. Kariaunos vadas į tai nekreipia dėmesio. Pradėjęs aiškėti, kad puolimas pasiseks, jis paskiria keletą patikimų vyrų išnešti iš pilies pastatų viską, ką išnešti verta. Dabar jį labiausiai domina išpūdingo dydžio katedra, ypač pagrindinį įėjimą saugančios durys. Prieina arčiau, atidžiai patikrina vieną jos panelių, tarkime, tą su katedros fundatoriaus vysk. Aleksandro atvaizdu. Nežino, kad ten vaizduojamas beveik prieš šimtą metų miręs vysk. Aleksandras, jam tai ir nerūpi. Rūpi patikrinti, koks tai metalas. Pirma pakrapšto nagu, po to veikiausiai ir durklu. Atidengtas metalas gelsvai rusvai žvilga, jis patyręs žmogus, atpažįsta, kad tai bronzos. Reikia pakelti galvą, kad apžvelgtum visas duris, visgi jos 3,5 metro aukščio. Išties bronzos! Visos durys! Akivaizdu, kad bronzos daug. Puiku. Galima iš naujo apsvarstyti svarbų klausimą, kuri antpuoliui besibaigiant apsvarstyti būtina.

Ką Almenas svarsto?

Ne šis, kuris rašo šiuos žodžius, bet anais laikais išrinktas žemaičių karo vadas, Durbės ir kitų mūšių laimėtojas Almenas. Beje, jokios kronikų žinutės nemini, kad jis vadovavo tai kariaunos daliai, kuri užėmė Plocką, jos nemini jokio vado vardo. Kadangi taip, tai dėl poetinės intrigos galima sakyti, kad vadovavo Almenas. Kokia tikimybė? Spėju, kad nemaža. 1262 m. Mazoviją puolanti kariauna buvo suskirstyta į kelias grupes – dalyvavo jotvingiai, prūsai (lenkų kronikos tai mini), tikėtina, kad ir žemaičiai, o jei taip, tai didelė tikimybė, jog jiems vadovavo Almenas. Pagaliau, vado vardas klausimo esmės nekeičia – svarbu tai, apie ką jis galvoja, kai įsitikina, kad katedros durys bronzinės ir kad bronzos čia daug.

Jei bandytumėm atspėti, remdamiesi mūsų laikų supratimu, beviltiškai suklystume. Pavyzdžiui, jis tikrai nepagalvojo: „Oho, kokios meniškios romaniško stiliaus durys! Tokių Europoje reta. Nors tai mus žiauriai apsunks, prisieis jas gabenti sveikas“. Pradedu su truputėliu ironijos. Jei rimčiau, kur kas didesnė tikimybė, kad galvojo daugmaž taip: „Gerai, kad tiek daug tos bronzos. Padalinti visiems užteks. Kažin, kaip jas geriausiai suskaldyt?“ Bandysiu savo spėjimą pagrįsti. Teks įsivaizduoti, kokias problemas teko spresti anų laikų Almenui. Štai jis, savo sargybos lydimas, įsibrovė į Plocko miesto centrą, stovi prieš katedros duris, už nugaros dega Siemovito pilies pastatai, girdi, kaip įgriūva stogo sijos, ore tvyro toks sprangus degėsių kvapas, kad vos susilaiko nekosėjęs, iš kažkur toliau, dešinėje, apačioje staus skardžio, nusileidžiančio iki Vyslos, atskrieja keiksmas ir slopstantys kovų garsai. Iš balsų intonacijos spėja, kad tai skalviai, matyt, grumiasi su bandančiais laivais pasprukti Siemovito sargybos likučiais. Kaip su ja susidoros – skalvių reikalas, Almenui savų problemų netrūksta, tarp jų ir mus šiuo atveju dominantis klausimas. Be abejo, Almenui jis tuo metu anaipol ne svarbiausias, bet vis vien šmėkšteli galvoje: „Na, o ką darysim su durim? Vis dėlto bronzos!“

Bandykime apytikriai suvokti, kuo anas Almenas ir jo kariaunos vyrai skyrėsi nuo mūsų.

Tai kuo jie skyrėsi?

Jei palygintume anais ir šiais laikais gimstančius, skirtumo nepastebėtume. Per tuos keletą šimtmečių evoliucija apčiuopiamos įtakos neturėjo. Tačiau jei šiais laikais bandytumėme suburti panašių vyrų kariauną, tai pakankamo skaičiaus nerastume. Beje, mūsų laikų supratimu, jų nebuvo itin daug, tikėtina, kad virš dviejų tūkstančių, su mažesniu skaičiumi tokio miesto kaip tuometinis Plockas neužimsi, tačiau kažin ar daugiau negu kokie 4 ar 5 tūkstančiai. Nors gimėme tokie patys, jie nuo mūsų skyrėsi, nes užaugome skirtingai. Tai atrinkti vyrai. Atranka prasidėdavo ankstyvoje vaikystėje, užaugdavo tik apie pusė, sunkesniais laikais tik trečdalis gimusiųjų. Užaugusius toliau negailestingai sijojo tuometinės sąlygos. Nėra abejonės, kad jie buvo ištvermingesni už mus. Be abejo, mes daugelyje sričių žinome nepalyginti daugiau, tačiau netgi to nederą pervertinti. Tose srityse, kurios jiems buvo išskirtinai svarbios, pavyzdžiui, kaip įvertinti žirgo tinkamumą tolimiems žygiams, kaip trumpam numigti ant jo jojant, o svarbiausia, kaip išlikti gyvam per antpuolį, jie turėjo nepalyginti daugiau patirties už mus.

Apytikrį vaizdą, kiek jie tos patirties turėjo, galima susidaryti išvardijus to meto kronikose paminėtus antpuolius vien į lenkų žemes: 1258 m. į Mazoviją, 1259 m. į Krokuvos sritį ir Sandomiežą, 1260 m. į Mazoviją, 1262 m. užimama visa Mazovija, žūva jos valdovas, 1263 m. į Mazoviją, Lovičo regioną, 1265 m. į Sandomiežo regioną, 1266 m. į Mazoviją, 1267 m. į Cechanovo regioną, 1269 m. į Kujavų regioną. Kadangi Mazovija buvo Ordino sąjungininkė, didžiama antpuolių kliuvo būtent jai, tačiau tuo pačiu laikotarpiu vyko žygiai ir kitomis kryptimis. Pulta Ordino valdoma Latgala, vyko nesėkminga Cėsio pilies apgultis, sėkmingas mūšis prie Daugavgrivos, Rusijos kryptimi pasiektas Černigovas, Brianskas. Tiek kronikose minėtų žygių, kuriuos pastebėjau; veikiausiai liko ir nepastebėtų, kai kuriuos bus praleidę ir kronikininkai. Kad ir kaip žiūrėsi, tiesiog stulbinantis veiklumas. Peršasi dvi išvados: pirma, tokia veikla apsimokėjo. Be abejo, buvo nuostolių, karuose be jų neapsieisi, tačiau juos atmetus turėjo likti teigiamas balansas, kitaip tokio aktyvumo nepaaiškinsi. Antra išvada iš dalies paaiškina pirmąją – jie buvo patyrę kariai, nemažai daliai Plocką užėmusios kariaunos tai buvo ne pirmas žygis. Jei tarsime, kad tuo metu Almenas buvo maždaug keturiasdešimties metų, galime taip pat tarti, kad didesnę pusę savo amžiaus jis praleido balne. Ypač gyvenantiems Žemaitijoje, pačioje Ordino kaimynystėje,ėjo jau antra karta, kai karas buvo nuolatinis gyvenimo būdas. Nėra abejonės, kad Almenas ar kuris kitas prieš katedros duris stovintis kariaunos vadas buvo patyręs.

„Patyręs“ reiškė, kad žinojo ne tik tai, kaip sėkmingai pulti, bet ir kaip sėkmingai atsitraukti. Atsitraukimas – pavojingiausia, daugiausia patirties reikalaujanti antpuolio dalis. Ypač pavojingi būna atsitraukimai po sėkmingo antpuolio, nes tada netikėtumo ir greičio pranašumai prarasti, atsitraukianti vilkstinė apsunkusi nuo grobio. Tada pranašumai priešininko pusėje. Jis geriau pažįsta kraštą, gali greičiau judėti ir dega troškimu atkeršyti. Daugiausia galvų padėta būtent atsitraukiant, užtat gyvybiškai svarbu, kad drausmė nepašlytų, kad kariauna liktų susitelkusi, išlaikytų kovingumą. Šito galėjai pasiekti tik tada, jei kariaunos nariai jautėsi nenuskriausti ir kad grobio dalybos vyko teisėtai, jog kiekvienam teko tiek, kiek pagal nusistovėjusias taisykles privalėjo tekti. Tų laikų kariaunos nariai buvo ištvermingesni ir drąsesni už mus, tačiau abejotina, ar buvo mažiau godūs.

Tad ką svarsto Almenas?

Tikėtina, kad dar kovos triukšmui iki galo nenurimus jis svarsto, kaip šios bronzinės durys palengvins grobio dalybas. Bronzos čia daug, ji vertinga, duris suskaldžius, jos bus galima daug kam išdalinti. Bus lengviau laikytis dalybų taisyklių.

Kokios tos taisyklės? Deja, notarų patvirtinto sąvado mūsų protėviai nepaliko. Tikėtinos taisyklės būtų tokios: laikytis tradicijos nustatytų taisyklių, svarbiausi karvedžiai privalo jaustis įvertinti, atidėti dalį grobio žuvusiųjų našlėms ir vaikams, skirti dalį valdžiai (Treniotai, Mindaugui), negalima pamiršti dievų, ir svarbiausia – užtikrinti, kad dauguma jaustų, jog gerbiamos tradicijos ir laikomasi teisingumo. Viena iš nemenkų kliaučių grobio dalybose yra tai, kad ne viskas dalinasi, be to, žirgas žirgui, jautis jaučiui nelygūs, juolab nelygūs paimti belaisviai, ypač pagrobtos moterys nebūna lygiavertės. Netgi palankiomis sąlygomis grobio dalybos sudėtingos, ginčų neišvengsi, svarbu, kad jie neperaugtų į kariaunos vienybei gresiančias įtampas. Užtai gerai, kad durys bronzinės, jas suskaldžius bronzos vertė nemažėja. Bronza vis bronzos – mažesniais gabalais bus galima daug kam išdalinti, tada ir pervežti joks vargas.

Kiek tais laikais galėjo būti vertas durų metalas? Ir šiais laikais kaina nemaža; šiuo metu bronzos žaliava juvelyrams kainuoja apie 20–30 Lt už kilogramą. Taigi susidarytų nepeiktina, apie 50 000 Lt suma. Jei už tokius pinigus norėtum pradėti gyvulininkystės ūkį, galėtum nusipirkti apie 15–20 veislinių telyčių, jei galvijų reikia tik daktarinei dešrai, galėtum įsigyti apie 25–30 pagyvenusių karvių. Taip yra šiais laikais. Kaip buvo tuomet? Kaip ir visi mūsų mįslės klausimai, ir šis nelengvas, tačiau sąlyginė kainų slinktis abejonių nekelia – tuomet iš svetur atvežtų metalų kainos, palyginus su vietoje gaminamais produktais, buvo aukštesnės. Gerokai aukštesnės. Pavyzdžiui, apytikris panašių laikų kainoraštis iš Anglijos Kenterberio miesto turgaus teigia, kad už apie 4 kg bronzos metalo galėjai įsigyti karvę arba keturias avis. Mūsų regione sąlyginės metalo kainos tikrai nebuvo žemesnės, o tai reiškia, kad durų metalas buvo vertas apie 600, gal ir daugiau karvių. Pavertus litais, daugiau negu milijonas. Yra ką dalinti.

Tačiau nejaugi negaila tokios meninės vertybės?

Dabartiniam Almeni būtų gaila, netgi labai, tačiau sprendžia anų laikų Almenas, o šis augo ir brendo visai kitokioje aplinkoje. Pavyzdžiui, mes nuo pat gimimo dienos esame apsupti gausybės dirbtinų vaizdų, tenka prie jų priprasti, išmokti juos skirstyti. Atskirti, kur šuniukai, kur katytės ir lėlė Barbė, kur Mikimauzas ar Vytautas Didysis. Kiek vėliau pradėdame suvokti, kad tarp tų vaizdų būna ir sakralinių, atpažįstame jų stilistiką, atskiriame, kur Nukryžiuotas Jėzus, Mergelė Marija ar barzdotasis Dievas Tėvas.

Anų laikų Almeno vaikystės aplinkoje nieko panašaus nebuvo. Gal buvo kokie iš liepos medžio nudrožti arkliukai, tačiau tie skirti vaikams; suaugusiesiems estetinį pasitenkinimą teikė juvelyrikoje, audiniuose, keramikoje ar odos dirbiniuose naudojama ornamentika. Tai buvo beveik išimtinai geometrinė ornamentika; gyvulių, žmonių atvaizdų nepasitaikė. Netgi tokioje patvarioje medžiagoje kaip keramika jų nerasta. Tai ne tik skirtingos estetikos, bet ir skirtingos sakralinės jausenos pasekmė. Beje, tai nebuvo išskirtinis baltų visuomenės bruožas. Daugybėje kultūrų vyrauja

nuostata, kad žmonių nederą vaizduoti, o pirmą kartą monoteistinėse religijose tai paversta griežtais įsakymais. Pavyzdžiui, Mozei duotuose dešimt Dievo įsakymų ketvirtas įsakymas prasideda: „Nedirbsi sau drožinio nei jokio paveikslo, panašaus į tai, kas yra aukštai danguje ir kas yra čia žemėje, ir kas yra vandenyse po žeme“ (Antano Rubšio vertimas). Ordodoksai žydai to laikosi; to laikosi tradicinio islamo išpažinėjai. Almenas nebuvo monoteistas, tačiau jis nebuvo ir stabmeldys, jo supratimu, dievų atvaizdų kurti nederėjo. Šitai įvertinę, pažvelkime į dar vieną iš Plocko durų panielių (il. Nr. 5). Mes bemat suvokiame, jog čia vaizduojamas pabėgimo į Egiptą epizodas. Priekyje šv. Juozapas, laikydamas Kūdikį rankose joja Marija. Jei šiek tiek susigaudome meno istorijoje, įvertiname, jog tai pagal romaniško stiliaus kanonus stilizuotas, meistriškai atliktas XII a. meno kūrinys. Pabandykime atmeti visą šį žinojimą, pažvelgti į jį baltų religijos tradicijoje išaugusio žmogaus akimis.

Kažin, ar jis būtų atpažinęs, kad ten vaizduojamas jojimas. Arklys (o gal ten asilas?) keistas, neproporcingų kojų, abi ant jo sėdinčios figūros per didelės, jos nejoja, o sėdi, tarsi tai būtų ne arklys, o kažkoks krėslas. Abejotina, ar šis atvaizdas jam sužadino kokį estetinį pasigėrėjimą, o jei atpažino, kad didesnioji figūra vaizduoja Mariją, tai galėjo sukelti ir neigiamų nuotaikų. Pagrindiniai jo priešai, per kurių puolimus žuvo būrys jo bendražygių, daug asmeninių draugų, tikėtina, kad ir artimų šeimos narių, save identifikavo Marijos vardu, jos atvaizdas plaikstėsi jų vėliavose. Užtat tikėtina, kad nei estetinių, nei juolab sakralinių priežasčių, dėl kurių būtų reikėję tausoti katedros duris, anų laikų Almenas neišvelgė. Ko gero jam atrodė, kad visi tie duris marginantys prielipai – tik brangaus metalo gadinimas. Jam pažįstama juvelyrika, kurią galima iš to metalo pagaminti, rodo visai kitą estetikos sampratą.

Almeno pirmosios mintys galėjo būti panašios. Tačiau durys išliko. Išvada – kažko svarbaus mes dar nesuprantame.

Dar kartą kodėl?

Kodėl Plocko katedros duris išgabeno sveikas? Tam privalėjo būti ne bet kokia, o labai sviri priežastis. Galime drąsiai atmeti su mūsų šiais meno sąvokomis susijusias priežastis, galime ne taip drąsiai atmeti sakralines (prie jų dar grįšiu). Kaip ir mūsų laikais, kai visos kitos atkrinta, lieka ekonominės priežastys. Anot sparnuoto posakio – „Ko negali babkės, gali labai didelės babkės“.

Kas ir kur kariaunos vadams tuomet pažįstamoje bei prieinamoje erdvėje galėjo sumokėti tas „labai dideles babkes“? Beje, nebūtinai jos turėjo būti skaičiuojamos pinigais ar galvijais. Visai įmanoma, netgi tikėtina, kad siektas atlygis – tai žemės, kokios nors srities valdžia ar įtaka sritinio valdovo aplinkoje. Numatomas atlygis privalėjo būti didelis, mūsų vertybių matu – apie dviejų milijonų litų vertės. Už mažesnę negu šimtaprocentinį pelną kažin ar dauguma Plocką užėmusios kariaunos vadų sutiktų, kad rizikuoti verta. Sakau „vadų“, nes nors kai kurių Almeno įsakymų, pavyzdžiui, kada pulti, kada supti priešą iš kairės, ir reikėjo besąlygiškai klausyti, bet kiti sprendimai, tarp jų ir turto dalybos, buvo bendri. Tai kiek palengvina mūsų užduotį. Almenas ar vadas kitu vardu galėjo turėti nenuspėjamą, asmenišką užgaidą, bet kai sprendžia „kolektyvas“, galime remtis kolektyvine žmonijos patirtimi.

Pavyzdžiui, tinkamai tų vadų padėties neapsvarsčius, į mistiško adresato vietą galėtų

pirštis Didysis Naugardas. Tiesa, kad istorijos dulkėms nusėdus, Plocko katedros durys atsidūrė būtent ten, tačiau kokia tikimybė, kad per grobio dalybas susibūrę kariaunos vadai nusprendė, jog jas reikia gabent būtent į Didįjį Naugardą? Visiškai to paneigti neįmanoma, tačiau tikimybė itin maža. Tai per daug panašėtų į „briedžio girioje“ dalybas. Didžiajam Naugardui turto pakako, tačiau kas tą dieną (o gal vėjuotą vakarą) būtų galėjęs užtikrinti, kad Didysis Naugardas už tas duris bus pasiruošęs mokėti? Ne spėju, o garantuoju, kad kariaunos vadai buvo praktiški, užtat ir skeptiški žmonės. Jiems reikėjo tvirtesnių garantijų. Remdamiesi panašiu argumentu taip pat galime atmesti pakankamai turto turintį Rygos miestą bei Rygos arkivyskupą.

Tuometinius Lietuvoje galingiausius valdovus Mindaugą ir Treniotą galima atmesti dėl kitų priežasčių. Kažin ar jiems atvežęs duris galėjai tikėtis tiesioginio atlygio. Jie jas priimtų kaip dovaną, kuria siekiama įgyti palankumo, vertintų durų bronzą, tačiau kam jiems pačios durys? Mindaugas prieš metus atmetė krikščionybę, jo statydintai palyginti nedidelei bažnyčiai jos ir anksčiau nebūtų tikusios. Treniota atmestinas juo labiau. Jis tradicinės baltų religijos gynėjas, katedros durų dovaną būtų galėjęs priimti netgi kaip akibrokštą. Šventyklų statyti neketino, o gynybinėms pilims jos netiko. Priežastys tokios akivaizdžios, kad abejotina, ar Plocką užėmusios kariaunos vadai šias dvi galimybes iš viso svarstė.

Kas lieka?

Reikia toliau bandyti suprasti, kaip savo aplinką galėjo suvokti anų laikų Almenas ir jo kolegos. Apžvelgsime dar dvi anų laikų aplinkos sritis – vieną dalykinę, kitą dvasinę. Suprantama, dvasinė sudėtingesnė, tad nuo jos ir pradėsime.

Roma ar Konstantinopolis?

Prieš atsukdami laikrodį atgal aštuonis šimtmečius, gražinkime jį visais dviem tūkstančiais. Evangelistų liudijimu tiems, kas Mesijo vizijoje vylėsi rasti žemiškos galios, Jėzus pakartotinai tvirtina: „Mano Karalystė ne iš šio pasaulio“, o kad būtų dar aiškiau, pataria: „Atiduokit kas Ciesoriaus Ciesoriui, kas Dievo – Dievui“. Manytum, pasakyta pakankamai aiškiai, tačiau užtruko daug šimtmečių, kol šitai buvo įsisąmoninta. Ano Almeno laikais tų šimtmečių nepakako. Skilimas, atskyręs krikščioniškąsias Romos ir Bizantijos Bažnyčias įvyko VIII a., jo pasekmės prie baltų apgyvento regiono priartėjo tik X–XI a. Tais šimtmečiais mūsų rytiniai kaimynai įsijungė į Bizantijos, pietiniai ir vakariniai – į Romos erdvę. Nuo tada patekome į dviejų krikščioniškų Bažnyčių sandūrą. Prireikė dar apie keturių šimtmečių, kol pagaliau galutinai nusprendėme, kurią pasirinkti. Vien šis laiko tarpsnis rodo, kad pasirinkimas buvo labai sunkus. Viena priežasčių – tai pateiktose Kristaus citatose pabrėžtas dvasinės ir pasaulietinės valdžios atskyrimas.

Šiuo metu tų teiginių esmė įrašyta į mūsų ir daugelio kitų valstybių konstitucijas. Ne visi dar iki galo tuo įsitikinę, tačiau viešojoje erdvėje nuolat kartojama – pasaulietinė valdžia privalo būti atskirta nuo religijos. Jei dabartinę padėtį vertinsime pagal šį kriterijų, tai matysime, kad mūsų kaimyno Rytuose iš Bizantijos perimta Bažnyčia valdžios spaudimo neatlaikė. Prieš keletą šimtmečių Maskvos Patriarchatas buvo paverstas klusniu valstybės tarnu, Rusijos imperinės ideologijos ramsčiu ir rusifikacijos įrankiu. Džiaugiamės, kad Mindaugas, o vėliau Vytautas su Jogaila,

apsikrikštydami pasirinko Romą. Šiais laikais aišku, kad jie pasirinko teisingai, o kaip tai atrodė anais laikais?

Atrodė skirtingai, netgi labai skirtingai. Anais laikais būtent Romos Bažnyčia neatsispyrė valdžios pagundai, galima tai pasakyti tiesmukai – bažnytinė valdžia susiliejo su pasaulietine. Popiežius Romoje valdė valstybę, o kai valdai, tai reikia ir kariuoti. Popiežiai to nevengė. Kariavo ne tik su imperatoriumi ir savo kaimynais, bet ir su Romos piliečiais. Mūsų kaimynystėje 1201 m. vyskupas Albertas įsteigė Rygą. Numanydamas, kad jos valdymui Dievo pagalbos nepakaks, jis įsteigė vienuolių ordiną, kurio pagrindinė užduotis buvo ne melstis, o kalaviju paremti ir plėsti jo valdas. Kad nekiltų abejonių, vietoj kryžiaus šie vienuoliai savo apsiaustus puošė išsiuvinėtais kalavijais. Tais laikais jie nebuvo išimtis – mūsų istorijoje lemtingas Švč. Mergelei Marijai paskirtas vienuolių ordinas savo apsiaustus ženklino kryžiumi, tačiau kryžius tebuvo priedanga. Juo prisidengę, jie nuosekliai – tenka pripažinti, stebėtinai sėkmingai – kalaviju kūrė nuosavą valstybę. Savo valdose jie nepakentė net kitų konfesijų vienuolių, nebojo popiežiaus pagraudėnimų, kai pasisėkdavo žygio metu nukauti ypač daug kitatikių, atsidėkodami Dievo Motinos garbei laikė iškilmingas mišias. Nukautųjų skaičiaus nesigėdijo, juo didžiavosi. Galima apie tai pasiskaityti jų pačių rašytose kronikose.

Taip buvo Vakaruose. Rytuose tada vis dėlto buvo kitaip. Maskvos Patriarchato nebuvo, Kijevo patriarchais tarnavo iš Konstantinopolio atsiųsti graikai, vyskupai valstybių nevaldė, vienuoliai nešiojo ne šarvus, o abitus, jie nekariavo. Nedera tų skirtumų absoliutinti. Žmogus silpnas, valdžios bei puikybės pagundai atsispirti ypač sunku, iki galo jai neatsispyrė ir Rytų Bažnyčia, tačiau jei tais laikais apaštalas Paulius būtų aplankęs abu tuometinės krikščionybės centrus, evangelijose skelbto Kristaus mokymo dvasios būtų daugiau radęs Konstantinopolyje. Galima aiškinti, kad lotyniškoji Romos krikščionybė šias savybes prarado per du šimtmečius trukusius karus Šventojoje Žemėje, kur ir išsivystė kariaujančių vienuolių anomalija. Čia yra tiesos, tačiau baltų regiono gyventojams tai buvo menka paguoda.

Abejotina, ar netgi įžvalgūs tuometinės Lietuvos karinio elito nariai suprato dogmines priešastis, skyrusias Bizantijos ir Romos krikščionybės, tačiau jie greitai perprato juose vyraujančius valdžios ir religijos santykių skirtumus ir jais pasinaudojo. Apsikrikštijimas pagal Bizantijos apeigas nereiškė, kad pasiduodi kieno nors aukštesnei valdžiai. Anaiptol. Tai reiškė, kad lengviau bus valdyti kitus. Pavyzdžiui, jei siekei tapti Pskovo, Polocko, Pinsko, Smolensko, Kijevo valdovu (tai tik dalis Rusijos miestų, kurių valdovais būdavo lietuviai), šitai pasiekti buvo lengviau, jei sutikdavai pasikrikštyti. Užaugusiam politeistinėje tradicijoje prisitaikyti nesunku. Jo pažįstamame pasaulyje dievų daug, kurių vieni valdo gamtos reiškinius, kiti – jos objektus. Baltų politeistinė religija nebuvo centralizuota. Jei aukoji dievams kur nors Šatrijoje, o po to dalyvauji apeigose Kernavėje, kur dievai, kuriems aukoji, gali būti jau kiti, tai ir nuvykęs į Pskovą ar Kijevą matai, kad ten savi dievai. Kol esi ten, laikaisi vietinių tradicijų, kai grįžti namo, grįžti prie savųjų, jei tenka nuvykti vėl kitur, gali iš naujo pasišlakstyti galvą vandeniu. Pavyzdys čia gali būti Mindaugo brolienas Tautvilas. Kai prieš dėdę kariavo dėl valdžios, vildamasis Ordino paramos, krikštijosi pagal Romos apeigas, o kai užmojis neišdegė, tačiau atsirado galimybė valdyti Polocke, tai pabučiavo bizantiško stiliaus kryžių Polocke. Panašiai elgėsi aukščiausieji šalies valdovai – kol valdė Vitebską, Algirdas leido pagal bizantiškas apeigas krikštyti

ten gimusius savo vaikus, ko nebedarė tapęs valdovu Vilniuje; kai po Durbės mūšio Mindaugas nebegalėjo tikėtis Ordino paramos, tai atsisakė ir iš ten gauto krikšto. Politeistinė religija lanksti, tuo naudojosi antiklos laikais išsiplėtusios imperijos, tai palengvino ir tuo metu įsibėgėjančią Lietuvos karinio elito plėtrą.

Religijos istorijos ir teologijos plotmėje tai sunkiasvorė tematika, ir jos čia giliau nenagrinėsiu. Mūsų laikais nereikalaujame, kad generolai būtų teologai. Be abejo, tokie nebuvo ir anų laikų kariaunų vadai. Pirmiausia, jie buvo pragmatiški žmonės. Pagrindinės priežastys, nulemiančios sprendimus, buvo tai, kiek tie sprendimai padės ar apsunkins pasiekti jų užsibrėžtus tikslus. 1262 m. jiems nereikėjo bijoti, kad atsitraukiančius pasivys vietinė kariauna, tad sprenddami durų likimą galėjo svarstyti įvairias galimybes.

Jei apsiribosime pragmatiškais galimybėmis - o jos ir mūsų, ir anais laikais tikėtiniausios, - tai galime apsistoti prie jau įvardyto klausimo: kas už jas daugiau sumokės? Tačiau nederėtų neapsvarsčius atmesti dar vienos galimybės. Pirmieji mūsų istorijoje paliudyti tikrieji konvertitai (tokie, kurie priėmė krikštą ne dėl politinių apskaičiavimų) apsikrikštijo būtent pagal bizantišką tradiciją. Bučys minėtoje studijoje pristato du konvertitus, kurie darbais liudija savo tikėjimą. Tai Mindaugo vyriausiasis sūnus Vaišelga ir tuo pat metu gyvenusi, po mirties šventąja paskelbta Charitina Lietuvaitė. Vaišelga, laikydamasis vienuolio įžadų, dukart atsisakė valdžios, savo turtą ir pastangas skyrė vienuolynui įkurti ir išlaikyti, Charitina paskelbimą šventąja užsitarnavo kaip pamaldi moterų vienuolyno abatė Didžiajame Naugarde. Nors tikimybė maža, panašių į juos asmenų galėjo būti ir Plocko kariaunoje, šie bibliniais vaizdais puoštas duris įvertintų kitaip. Galėjo taip būti, tačiau mažai tikėtina, kad jų būtų tarp vadų, dar mažiau tikėtina, kad turėtų pakankamai turto ir įtakos, jog galėtų nulemti durų likimą. Apsvarsčius šią galimybę, tenka ją atmesti. Ji įdomi tuo, kad iliustruoja skirtingą tuometinį Bizantijos ir Romos Bažnyčių įvaizdį.

Tenka grįžti prie pragmatiškiems kariaunos vadams priimtinesnės galimybės. Kažkur, kažkas tų durų gali norėti taip, kad už jas mokėtų daugiau negu už metalą. Gerokai daugiau. Jie dalykiški žmonės, tikėtina, kad prieš sutikdami, jog verta rizikuoti, norėtų žinoti, kur tokių galima rasti.

Kaip surasti Plocką be žemėlapio?

Pridurkime - ir be kelrodžių. Mums nepasisektų, ne taip paprasta buvo ir anais laikais, tačiau tuomet visi nuo jaunystės pratinosi nešioti žemėlapius savo galvose, kai kurie tai sugebėjo itin sėkmingai. Tinkamai pratinama žmogaus atmintis - stebėtina. Pavyzdžiui, tų laikų pirklys keliautojas Marco Polo (1262 m. jis buvo 8 metų berniukas) sugebėjo iš atminties atkurti virš šimto kelionėse aplankytų Kinijos imperijos miestų geografinę padėtį. Pagrindiniai senjoro Polo galvoje susiklostę milžiniškos Kinijos imperijos orientyrai buvo vandenys - jūros pakrantė, upės, didesni ežerai, jais remdamasis jis nurodo kryptis ir nuotolius. Kryptys nurodomos palyginti grubiai - rytai, vakarai, šiaurė, pietūs; nuotoliai nurodomi tuometiniam keliautojui naudingiausiu matu - kiek dienų prireikia nukeliauti nuo taško A iki taško B. Suprantama, matuojant kilometrais toks nuotolio žymėjimas įvairuoja, kalnuotose vietovėse jis trumpesnis, lygumose didesnis, o jei galima keliauti grįstu keliu (tokių tuometinėje Kinijos imperijoje netrūko), dar ilgesnis.

Panašiai geografinė informacija turėjo kauptis ir tuometinių mūsų regiono gyventojų galvose. Ne visi buvo apdovanoti tokia atmintimi kaip senjoras Polo, nors panašių turėjo pasitaikyti. Kaip ir Marco Polo atveju, jų pagrindinis orientyras buvo vandenys, ypač upės. Centrinėje Lietuvos teritorijoje Nemunas ir Neris su intakais, prūsų krašte – Prieglius, Kurše – Venta, Mazovijoje – Vysla. Svarbiausioji upė, nuo vakarų iki rytų perkertanti visą teritoriją – Dauguva. Beveik tūkstantis mūsiškių kilometrų nuo Rygos įlankos iki aukštupio, iš kurio į Juodąją jūrą pradeda tekėti ir Dniepro vandenys. Dauguva ne tik kirto visą regioną, ji buvo ir jungtis su tolimesniais kraštais. Beje, palyginus su Polo, kuris aprašė keliones pietiniuose kraštuose, šio regiono geografijos žinovams „dienos kelionės“ nuotolio matas priklausė nuo metų laiko. Greičiausiai buvo galima keliauti antroje žiemos pusėje, kai upės, ežerai ir klampios pelkės užšalusios. Sausos vasaros metu, žinant, kaip apeiti pelkes ir kur rasti upių brastas, keliauti taip pat buvo įmanoma, o lietingą rudenį arba pavasarį per ledonešį daugelis vietovių buvo išvis nepasiekiamos. Surasti mažesnes gyvenvietes reikėjo vietinių vedlių, tačiau rasti pagrindines vietas, pilis ir tuomet dar negausius miestus sugebėjo bet kuris iš patyrusių vadų.

Grižkime prie durų problematikos ir klausimo, kur rasti tokius, kurie pageidautų katedros durų? Vienas jų galėjo būti vyriausiasis Mindaugo sūnus Vaišelga. Nereikėjo vadams aiškinti, kas jis toks, nors gal reikėjo paaiškinti, kuo jis tuo metu užsiima ir kur jį rasti. Žinantysis būtų galėjęs aiškinti taip: pirma reikia nusigauti iki Gardino (visi žinojo, kad Gardinas ten, kur Nemunas pakeičia savo tekėjimo kryptį nuo vakarų į šiaurę). Po to gali plaukti prieš srovę arba sekti krantu, po trijų, keturių dienų kelionės kairiajame krante rasi statybas. Miškas plačiai iškiristas, ten Vaišelga statydina vienuolyną. Turto prisikrovė, kai valdė Naugarduką, tai gali sau leisti.

Antras galėjo būti Tautvilas. Aiškinti, kas jis toks, juo labiau nereikėjo. Tikėtina, kad per anksčiau vykusius karus ne vienas iš kariaunos vadų jį asmeniškai pažinojo, be abejo, taip pat žinojo, kad jau daug metų, kai Mindaugas jam paskyrė valdyti Polocką. Žinių niekada nebūna per daug, tad iš daugiau nusimanančiųjų norėjosi tiksliau sužinoti, kaip jam ten sekasi, bet kažin ar kas klausė, kaip nukeliauti į Polocką. Visi žinojo, kad reikia kirsti Sėlą keliaujant šiaurės kryptimi iki Dauguvos, paskui upe plaukti ar sekti krantais į rytus. Kiek dienų užtruks, priklausys nuo metų laiko, bet Polocko neapeisi. Tai didžiausias ir svarbiausias miestas Dauguvos aukštupyje.

Norėjo gauti geresnę kainą ir turėjo laiko išgabenti

Tai atsakymas, kodėl Plocko katedros durų neskaldė. Nerašau, kad tai „tikėtinas“ atsakymas. Mat kito nesugebu pasiūlyti, palieku tai tiems, kurie turi lakesnę vaizduotę. Tačiau mįslė lieka mįsle, įminus vieną jos keliamą klausimą, bematant iškyla kiti. Kas buvo tie, kurie būtų galėję sumokėti geresnę kainą? Remdamasis kronikose prieinamomis žiniomis bei tuometiniu Bizantijos ir Romos Bažnyčios įvaizdžiu baltų regione manau esant tikėtina, kad tokie galėjo būti jau minėti Vaišelga-Laurušas ir Polocke valdantis Mindaugo brolėnas Tautvilas. Tiems, kurie siūlys kitus kandidatus, verta priminti, kad jie arba jų atstovai privalėjo būti Plocką užėmusios kariaunos vadų aplinkoje. Nors 1262 m. antpuolio atveju laikas ypatingai nespaudė, tačiau jis vis vien buvo ribotas. Gal turėta trys dienos, gal visa savaitė, tačiau to tikrai nepakako, tarkime, susižinoti su Didžiuoju Naugardu, kad ten pageidaujama durų Šv. Sofijos soborui. Vasaros metu ir palankiomis sąlygomis kelionė į vieną pusę truktų

bent mėnesį. Antpuolio vadai sprendimui reikalingą informaciją arba jau patys turėjo, arba sužinojo iš savo artimos aplinkos.

Visai tikėtina, kad tarp užėmusių Plocką buvo anksčiau Vaišelgos ar Tautvilo kariaunose dalyvavusių, netgi priklaususių jų valdovų asmeniškam būriui. Tais laikais tai buvo kur kas daugiau negu asmeninė sargyba – jų nariai savo likimą glaudžiai siejo su valdančiuoju asmeniu, jie kariavo, keliaudavo, galima sakyti, ir gyveno kartu. Kai Daumantui teko bėgti iš Nalšios, kartu pasitraukė apie 300 vyrų su šeimomis. Tokio būrio vyrai gerai pažinojo ne tik vadą, kuriam tarnavo, bet ir aplinką, kurioje tai vyko. Vaišgelgai nusprendus tapti vienuoliu, keli artimiausieji jo būrio vyrai gal pasekė jo pavyzdžiu ar pasiliko jo aplinkoje, bet kitiems teko ieškoti kitos tarnybos. Jų amatas – karas, tad tokių galėjo pasitaikyti ir tarp Plocką užėmusių. Nemažiau tikėtina, kad buvo karių ir iš Tautvilo aplinkos. Mazoviją puolusi kariauna buvo sudėtinė, joje dalyvavo būriai iš įvairių Lietuvos regionų, taip pat iš kaimyninių sričių, įskaitant tuo metu su Lietuva nekonfliktuojančios Voluinės. Tautvilas galėjo pasiūsti Polocko aplinkoje sutelktą būrį, kuriam vadovautų kuris vienas, o gal keli patikimi kariūnai iš jo asmeniškos svitos. Kurie iš šių lėmė durų likimą?

Labiau tikėtina, kad nulėmė Tautvilui Polocke tarnavęs kariūnas. Jei koks Vaišelgos patikėtinis būtų įtikinęs vadus, kad Mindaugo sūnus už jas dosniai atlygins, tai durys būtų nukeliavusios pirma į Vaišelgos statomą Laurušavo vienuolyną, o Vaišgelgai žuvus veikiausiai būtų petekusios į jo sąjungininko Voluinės Švarno valdas. Tokiu atveju koks nors meno žinovas jas būtų radęs (tikėtina, kad gerokai anksčiau) Vladimiro ar Lvovo miesto sobore. Žinia, jos atsidūrė Didžiajame Naugarde, o kelias į Didįjį Naugardą veda per Polocką.

Apie Polocką verta parašyti plačiau. Šiais laikais tai tolokai nuo įprastų turistinių maršrutų atsidūręs Gudijos provincijos miestas, kuris mus mažai tedomina. Truputį gaila, nes neperdedant galima teigti, kad tai pirmas Lietuvos istoriją įtakojęs artimas miestas. Kronikose jo įkūrimo data žymima 862 m., palyginimui – Ryga įkurta 1201 m., Tvankstė – Koenigsbergas – Karaliaučius – 1255 m., o apie Varšuvą nėra ko kalbėti. Polockas – vienas pirmųjų „variagų“ įkurtų miestų, jo svaris Rusijos istorijoje ankstyvaisiais metais prilygo Didžiajam Naugardui ir Kijevui. Lietuvos istorijoje jis svarbus tuo, kad tikėtina, jog XI a. Lietuva Polocko valdovui mokėjo duoklę; tai baigėsi apie 1183 m., kai kariauna iš Lietuvos sutriuškino Polocko kariauną. Kai kurie istorikai³ su tuo sieja Lietuvos valstybės pradžią. Nuo to meto pasikeitė jėgų santykis – Lietuva po to įtakojo, kiek vėliau tiesiogiai valdė Polocką. Kurį laiką tai buvo svarbiausias iš Lietuvos valdomų prekybinių miestų, jo kontroliuojamoje erdvėje kirtosi pagrindiniai tų laikų vakarų-rytų ir šiaurės-pietų prekybiniai keliai. Netoli į rytus nuo Polocko, Dauguvos aukštupyje, brangūs kailiai skirti Bizantijos imperijai, kitos prekės iš šiaurinės Europos būdavo sausuma perkeliamos į pietus tekančio Dniepro intakus. Jei Polockas nebūtų įkurtas keletu šimtmečių anksčiau, tai galėtume teigti, kad jis mėgdžioja Vilniaus miestą, bent taip atrodo pažvelgus į vėlesnį, bet dar Viduramžių laikų jo atvaizdą (il. Nr. 6). Vilniui pradžią davė saugi, pelkių apsupta aukštuma Vilnios ir Neries santakoje, Polockui – panaši, bet didesnė aukštuma Polotos ir Dauguvos santakoje. Šiame rašinyje aptariamai mįslei aktualu, kad pačiame sutvirtinto miesto centre schematiškai atvaizduota šventovė – tai Šv. Sofijos soboras. Pavadinimas neatsitiktinis. Po Kijevo valdovo Vladimiro krikšto 988 m. pagrindiniuose valstybės centruose Konstantinopolio *Hagia Sofia* pavyzdžiu pradėtos statyti šv. Sofijai skirti

soborai. Neprilygo jie originalui dydžiu, tačiau savuose regionose tai buvo svarbiausi ir didžiausi religinės paskirties statiniai. Minėtu laikotarpiu jie buvo plečiami ir perstatinėjami (il. Nr. 7, 8).

Šv. Sofijos soboras Polocke tebėra, tačiau atrodo jis dabar visai kitaip. Mįslės įminimui tai nesvarbu, tačiau šios šventovės likimas toks permainingas, taip artimai susijęs su šio regiono istorija ir Vilniumi, kad verta paminėti bent pačius kertinius momentus.

Per Livonijos karą 1563 m. Ivano Žiaurojo kariauna Polocką žiauriai nuniokoja (kaip kitaip?). 1579 m. Steponas Batoras po ilgos apgulties Polocką atkariauja. Po 1596 m. Lietuvos Brastos unijos, Šv. Sofijos soboras perduodamas unitams. Per Šiaurės karą Petro I kariuomenė užima Polocką. Šv. Sofijos soboras išniekinamas, jame laikomi sprogmenys. 1711 m. įvyksta sprogimas, senasis soboras sugriaunamas iki pamatų. 1752 m. unitai ant senojo soboro pamatų pradeda statyti Vilniaus architekto Jono Kristupo Glaubico projektuotą barokinę dvibokštę šventovę. Ji baigiama 1768 m. (il. Nr. 9). Džiaugtis ja tenka neilgai – po Pirmojo Abiejų Tautų Respublikos padalijimo 1772 m. soboras atimamas iš unitų ir perduodamas Maskvos Patriarchatui. 1931 m. sovietų valdžia Šv. Sofijos soborą paverčia sandėliu, vėliau koncertų sale. 2011 m. Šv. Sofijos soboras tebėra koncertų salė. Yra ten ir muziejus. Jame parodyta, iki kokio aukščio išliko susprogdinto senojo soboro sienos. Liko ten tokie suolai, kokie okupacijos metu buvo Vilniaus katedroje – su atlošais, kuriuos galima persukti į kitą pusę. Mat altoriaus vietoje įrengta scena, o kai būna vargonų koncertai, tai atlošai persukami į kitą pusę. Esama ir paveikslų; atsisėdus galima pasijausti kaip kadaise „Paveikslų galerijoje“.

Sąsają su Vilniumi ir Lietuvos istorija yra kur kas daugiau. Pranciškus Skorina, kuris Vilniuje spausdino knygas, gimė Polocke, netrukus po to, kai jėzuitai įsteigė Akademiją Vilniuje, įsteigė filialą Polocke, ten taip pat rektoriavo Petras Skarga. Durų mįslės įminimui minėtinos dvi sąsajos – pirma, kad ten buvo ir dar vis yra Šv. Sofijos soboras, antra, kad ten kurį laiką gyveno, gal ir apsikrikštijo pirmoji ir kol kas vienintelė oficialiai pripažinta Lietuvos šventoji.

Poetinė pabaiga su šventąja

Yra dvi tonas sveriančios romaniškos bronzinės durys Didžiajame Naugarde. Kadaise jos buvo Plocke. Nuotolis tarp tų dviejų vietų apie 1000 km, to nuotolio tarpe – Lietuva. Durys mena mįslę: *kada, kodėl ir kaip* jos ten nukeliavo?

Šiame rašinyje bandžiau tai įminti įsijausdamas į tuometines sąlygas ir tardamas, kad žmogiškoji prigimtis nesikeičia. Individų pasitaiko įvairių, tačiau kolektyve žmonės ir šiais, ir anais laikais elgiasi panašiai. Kariauna – tai pelno siekiantis kolektyvas, kuris naudojasi mūsų laikams nepriimtinais, bet tais laikais įprastais būdais užsidirbti. Yra pirmininkas, yra skyrių viršininkai, yra darbininkai. Kolektyvinis visų tikslas – siekti pelno. Kai tai pasiseka, tenka jį tarpusavyje pasidalyti. Ir šiais laikais tai liko vienas sudėtingiausių, griežtomis taisyklėmis susaistytų uždavinių. Ne kitaip buvo ir anais laikais.

Grįžkime prie Plocką užėmusios kariaunos vadų, kurie aptaria pasiekto grobio dalybas. Suprantama, katedros bronzinės durys buvo ne vienintelis, gal net ne pats

vertingiausias grobis, tačiau pakankamai svarbus, kad jų dalybai užtikrinti reikia daugumos vadų pritarimo. Tarkime, kad kariūnas iš Tautvilo aplinkos juos bando įtikinti šitaip: „Jokiu būdu neskaldykite tų durų, jos baisiausiai praverstų Tautvilui. Turto anas turi kaip šieno, jau kiek metų nuo polockiečių devynis kailius lupa, ale per tai sunkumai. Polockiečiai mokėti gali, kiek ten visokio gero per uostą eina, na, kam patiks duoklės? Ieško priekabių, pakampiuos niurna, kad jis perkrikštas, kad ne tiems dievams aukoja, kad jų šventyklos, ją ten soboru vadina, negerbia. O tas soboras didžiulis, durys ten kaip syk tiktų. Ten jas pakabinęs Tautvilas visiems niurzgliams gerkles užčiauptų. Už duris atsilygins su kaupu. Visais dievais užtikrinu“.

Durys išliko, tad panašūs ar kiek kitokie argumentai įtikino skeptiškai nusiteikusius vadus. Galėjo būti ir paprasčiau. Jei Tautvilo aplinkos vyras buvo vienas vadų, juo labiau jei jis atsivedė būrį iš Polocko, tai jam priklausė atitinkama grobio dalis. Plocke grobio turėjo būti nemažai, tos dalies galėjo pakakti durims atpirkti. Leisiu Almenui tart paskutinį žodį: „Tai sutariam, vyrai, – tegu ans vežasi tas duris, mes dalinamies visa kita“.

Tuo užbaigiamame mįslės dalies „kodėl?“ įminimą. Paskutinio mįslės klausimo – „kaip?“ durys keliavo, tiksliai atsakyti neįmanoma, tačiau to ir nereikia. Durys sudurstytos iš lietuvių panelių, šie sveria nuo 60 iki 160 kg, vietiniai arba kartu su kariauna keliavę kalviai sugebėjo jas išardyti. Pervežti truko laiko, tačiau ir anais laikais nesudarė ypatingų sunkumų: trijų keturių vežimų turėjo pakakti. Pirmoji kelionė atkarpa – tikėtina, nuo Plocko iki Gardino. Kelionė vyko lėtai, ne ką daugiau negu 15–25 km per parą. Nuotolis nuo Plocko iki Gardino apie 350 km, tad galėjo užtrukti 15–20 dienų. Pasiekus saugias Gardino tvirtovės sienas, nebebuvo ko skubėti. Gal nuspręsta laukti greitesnio žiemos kelio, gal plukdyta Nemunu–Nerimi iki Kernavės, po to sausuma iki Dauguvos, po to vėl upe iki Polocko. Galima tarti, kad 1262–1263 m. sandūroje durys pasiekė Polocką.

Tai lemtingas Lietuvai metas. 1263 m. nužudomas Mindaugas su šeima, pusmečiu vėliau ir Tautvilas. Kitais metais eilė Treniotai, į Lietuvą, remiamas Voluinės Švarno, atžygiuoja laikinai vienuolio abitą nusimetęs Vaišelga, Daumantas pasitraukia į Pskovą, Polocke valdžią perima jo priešas Gerdenis.

O durys?

Nestebina, kad tokioje sumaištyje kronikininkai pražiūri net dvi tonas sveriančių bronzinių durų likimą. Tikėtina, kad tiesiog durims sustatyti, juo labiau jas perleisti Polocko Šv. Sofijos soborui pritrūko laiko. Ne tai tais metais rūpėjo Tautvilui – jam rūpėjo išsaugoti galvą. Žinia, tai nepavyko. Kronikos prisimena tik pačius svarbiausius asmenis. Kai ritosi jų galvos, sumaištis netausojo jų sąjungininkų ir artimųjų. Kas suspėjo, traukėsi. Iš Polocko pagrindiniai prekybos keliai vandeniui ir sausuma vedė į Didįjį Naugardą, tad nestebina, kad Tautvilo artimieji prieglobsčio ieškojo būtent ten. Kartu su jais į Didįjį Naugardą atvyko ir jauna moteris, kuri per krikštą pasirinko Charitinos vardą. Tikėtina, kad tuo metu Didįjį Naugardą pasiekė veikiausiai į vis dar atskirus panelius išskirstytos Plocko katedros bronzinės durys. Jos atsidūrė Šv. Sofijos sobore, Charitina įstojo į vienuolyną, ilgainiui tapo jo abate, mirė 1281 m., o po mirties buvo paskelbta šventąja. Į šventųjų sąrašą ji įrašyta kaip „Charitina Lietuvaitė“, kad ją būtų galima atskirti nuo ketvirto šimtmečio kankinės Charitinos iš Amisos.

Ar buvo koks ryšys tarp Tautvilo ir Charitinos, tarp bronzinių Plocko katedros durų ir Charitinos? Kronikose jokios užuominos apie tai nerasime. Hagiografijoje Charitina vadinama kilmingąja ar net kilusia iš karališkosios šeimos. Gal ji buvo Tautvilo sesuo, gal dukra, gal tolimesnė giminė. Tapti vienuolyno abate Viduramžiais (ir ne tik) buvo lengviau, jei galėjai bažnyčiai paskirti nemažą turtą. Pavyzdžiui, bronzines katedros duris.

Kiek tai tikėtina? Nebandysiu spėlioti, gal to ir nereikia. Be istorinės tiesos būna ir poetinė. Ši skamba taip: Šv. Sofijos soborui gabentos durys Šv. Sofijos soborui ir atiteko, lietuvių krauju laimėtos durys padėjo lietuvaiti tapti šventąja.

¹ *Ryszard Knapiński, Credo Apostolorum w romańskich Drzwiach Płockich, Płock: Wojewódzka Biblioteka Publiczna, 1992, p. 11.*

² *Žr. Algimantas Bučys, Seniausioji lietuvių literatūra. Mindaugo epocha, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2009.*

³ *Tomas Baranauskas, Lietuvos valstybės ištakos, Vilnius: Vaga, 2000.*